

Arany Tamás.

Irta : Dr. Borbély István.

Arany Tamásról egyház- és irodalomtörténetírásunk még mindig nem tud többet néhány olyan kifejezésnél, amelynek értelme félig homályos és csak részben fedi a valóságot. Kanyaró 1891-ben azt írta, hogy „az unitárius hitnek honunkban Arany Tamás volt legelső apostola“ (Unitár. Magy. 56. l.). E nézetét 1906-ban azzal egészítette ki, hogy Arany „a nemrég teljes egészében megjelent Kálvin-Institutiokból a Servet nem mindenütt szerencsésen cáfolt Restitutioja szembetünőbb igazságait okoskodta ki“ (Dávid F. 13. l.). „Unitárius polemikusok“ című irodalomtörténeti tanulmányomban (9. l.) én azt állítottam, hogy „a dogmatikus Stancaró első követője Magyarországon, ki mesterének elveit annak eltávozása után nyíltan hirdette, köröspeterdi Arany Tamás volt“. E véleményeket fogom revideálni az alábbiakban.

Huszár Gál, a kassaiak száműzött papja, 1562-ben arianus tévelygéseknek mondja Arany állításait. Ugyanez a vád később gyakran illette Dávid Ferencet is, aki kellő önérzettel tiltakozott ellene. A kifejezés maga („arianus tévelygés“) különben általános értelmű. Dávid Ferenc 1555-ben a Dialysisben azt írta, hogy Stancaró „Philippum Melanthonem ter pessimum nominat Arrianum“ (6. l.); alább pedig (14. l.) ő mondja Stancaróról és követőiről, hogy „qui affirmant eum secundum divinitatem intercedere sunt ter pessimi Arriani“. A római katolikus Novicampianus Albert 1556 november 26-án a zwinglianus Kálmáncsehi Sánta Márton^t nevezte eretnek arianusnak (Szamosközy: IV. K. 1. l.). Mint a példák igazolják, „arianus“ elnevezésen értettek minden olyan tanítást, mely nem pontos másolata a nicaei zsinat confessiojának. Ezt különben a szikszói zsinat (1568) végzéseinek azon pontja is igazolja, ahol ez a figyelmeztetés olvasható: „szedje össze kiki az érveket, hogy Arius annál hamarabb megszegyenüljön“ (Kiss Á:

A XVI. században tartott ref. zsinatok végzései, 615 l.) Általános-
ságban tehát Arany Tamás is arianus volt. Sőt pontosabb-értelem-
ben véve e szót, Árius két főállítását is megtaláljuk nála. A Melius
által elősorolt tévelygések között az első ez: Krisztus nem Isten,
ami annyit jelent, hogy a fiú nem egylényegű az atyával, követ-
kezőleg nem is öröktől fogva való.

Am, többet és egyebet is találunk az arianizmusnál Arany
dogmatikájában. Melius cáfoló könyve az ő tévelygéseit aként cso-
portosítja, hogy 1—3 állítás a személyeire, 4—9 a bünbeesésre,
10—20 a bünbocsánatra, 21—26 az egyházi szertartásokra vonatkozik.

Az első és kiindulási tétel ez: *Krisztus nem Isten* Arany ezt
a következőképen okolja meg: 1. Krisztus azt mondta, hogy az
ő atya nagyobb, mint ő; ha nagyobb, bizonyára tehát nem egyenlő
(i. m. 14—16 l.); 2. János 5, 6, 11, 17 és Máté 28 szerint Krisztus
embernek a fia, aki önmagától semmit nem mívelhet, hanem min-
den dicsőségét Istentől kapja, illetve kapta (16—20 l.); 3. János
5, 7, 8 és Lukács 20 szerint Jézus tanul atyjától, növekedik tuda-
mányban, miért is nem övé amire tanít, hanem atyjáé (20—21 l.);
4. az embernek fia nem tudja, mikor lesz az utolsó ítélet napja,
ha Isten volna, bizonyára tudná (21—22 l.); 5. a szentírás asz-
szonyállat magvának mondja Krisztust (22 l.); 6. csak Isten sege-
gelmével tudhatott föltámadni (23 l.); stb. E megokolásoknál Arany
csupán bibliai idézetekkel bizonyít s a más tételeknek bírálásánál
mutatott önálló gondolkodást ezúttal annyira elhagyja, hogy Melius-
nak a szentlélek istenségét igazoló ezen okoskodása ellen: Látod-e,
azt mondja az írás, hogy tres sunt: nomen, accidens est, accidentia
non subsistunt. Valami vagy on, valaminek állatja, valósága, tulaj-
donsága állat szerint való vagy on, nemcsak név az, hanem állat
is. Az atyának, fiúnak és szentléleknek állatja, személye és valósága
vagy on, hát állat szerint való ipostases, hypostamena: valósággal
l-vők és valók az egy állatban a három személy, nemcsak névül“
(37 l.), csupán azt állítja: „Az írás azt mondja, hogy a szent lélek
ajándék, adatik, küldetik és könyörög (35 l.), következőleg a szent
lélek nem Isten, hanem csak Istennek szerelme“ (33. l.).

A mennyire Melius könyvéből kiolvashatjuk, a trinitas fogal-
mát Arany csak másodrendűnek tartotta. Mintha érezték volna ezt
ellenfelei is, mert argumentumaik javarészt a bünösségről való
tételek pertactálásához tartogatták.

Arany Tamás erkölcstanának — mely magyar földön addig
még nem ismert állításokat tartalmazott — alapvető tétele ez:

„A bűn hogy legyen, Isten oka“ (74 l.). Csodálatosan önálló okoskodással védi e kijelentését. A bibliával kezdi, ahol írva van, hogy Isten mindenható, ő a kezdet és vég, kinek tudomása és akarata nélkül semmi sem létezik. Majd így folytatja: „Isten oka a bűnnek is, mert amiből a bűn leszen, az indulat és akarat, azt Isten adta és teremtette“ (77. l.). Meliusék ugyan első tekintetre erős kifogást vetettek ez okoskodás ellen: „Te fiadnak ezer aranyat adsz tanulásra, de ő azt a paráznákra és kártyára költi. Nem részegeskedhetnek, ha te pénzt nem adtál volna neki. De azért nem te vagy az oka a te fiad gonoszságának, mert nem bűnre és nem gonosz végre adtad fiadnak a pénzt avagy a kést; noha megölte magát vele, nem vagy te oka. Így az ember is az Istenét gonoszra fordítja és gonoszul éle az Istenével, az Istenéből ördögöt csinálja“ (78 l.). Azonban Arany logikája túléri e példát. „Minden ember állatját, életét és mozgását Isten teremté; mindezek okai a bűnnek, a Sátán, az ember akaratja és indulatja“ (77 l.).

A további kérdés ez: *vajjon Ádám az ő bűnbeesése után elkárhozott-e s ha igen, az ő elkárhozása az egész emberiségre is vonatkozik?* Arany a feleletében a praedestinatio tanával oly frapansul válaszolt, hogy Melius ellencáfolatából nem maradt egy szemnyi épségben. Ime: „Ha Ádám Isten figyelmében és szerelmében volt, senki Istentől el nem szakaszthatta,“ mivel „valakit Isten felírt az ő könyvébe és elválasztott az örök életre, azok el nem veszhetnek“. (47 l.) Vagyis Ádámot bűnbeesése nem kárhoztatta el. Ehhez járúl a tény, hogy Ádám bűne meg volt az ő bűnbeesése előtt is, hiszen arról a fáról ragadt rá, mely a paradicsomban gyökerezett és hajtott gyümölcsöt (53. l.). Már most, amiért sem Ádám, sem általában az emberiség nem kárhozott el, kérdés, vajjon következőleg valamennyien üdvözülünk? Erre nem találtam Melius könyvében Arany részéről való egyenes feleletet. Ellenben azt a tizenkilencedikül felsorolt eretnokség állítja, hogy „nem mind e világot váltotta meg Krisztus és nem mindenekért halt meg, hanem csak a választottakért“ (105. l.). Meliusék ezt is megrótták, mondván: „Elégségesképpen mindenekért megholt, de használatosképpen csak a választottakért“ (108. l.).

Arany azt tartotta, hogy az igazhitű keresztény ember vallástételei csupán az újtestamentumban találhatók meg, ennél fogva az istentisztelet és egyházszerzet alapjául is az abban levőket szabad elfogadni csupán, az ószövetséget hirdetni, tanítani fölösleges (100 l.). Ugyanezt az állítást későbbben Dávid Ferenc is hangoztatta

a következő jellegzetes mondatban: „Mikor az emberek szabadságot vettenek önmaguknak egyik testamentumból a másikba való menetelre: szabad volt ottan egyiket a másikba változtatni és az új testamentomnak rendelkezését az óra fordítani, Krisztust Mózes és Mózeszt Krisztussá tenni; és végre odajutott a dolog, hogy ez a két testamentumból vett bizonyságoknak összeszúrása és zavarása sem Krisztus értelmével, sem Mózesével együtt nem járt. (Az egy ő magától való, stb. Gij²).

Meglepő, hogy a huszonharmadik eretnokség szerint Arany azt kívánta: „Szükség ostyának, oltárnak, papi öltözőnek, kámsának, fülbe való gyónásnak és egyéb cifrának lenni az anyaszetegyházban. Nem oszthatni asztalon, pohárból, kovászos kenyérral avagy rozs, köles, árpa avagy cirok kenyérral az urvacsoráját.“ (113 l.) Meliusék az alábbi módon tagadták e kívánalom jogosságát: „Krisztus az úrvacsorában három parancsolatot adott a vacsora állatjának elvevésébe és megtartásába. Első: vegyétek, másik: egyétek, harmad: az én emlékezetemre tegyétek, azaz az Úr halálát hirdessétek. Parancsolja, hogy a kenyeret, pohárt vegyük és együk és az ő szerzése szerint éljünk vele; de nem parancsolja, mely nap, hol és mikor, hányszor, micsoda kenyérral, borral? Kezedbe vegyed-e avagy szádba; vas, arany, ezüst, ón, fa, föld avagy üveg pohárból? Leülve, állva, fekvő? Asztról-e, vékától, kőről, tányérról? Micsodás ruhába, cikornyás ruhában-e avagy parasztruhában? Ezekről semmit nem parancsol; sem a gyónásról“ (114 l.).

Arany azt is tanította, hogy nem jó énekelni a gyülekezetben (111. l.). Kortörténetileg is jellemző Meliusék ellenkezése: „Taneitsuk és intsük egymást himnuszoknak, cancioknak, lelki dicséreteknek és psalmusoknak általa. Ha csak súgva, szivedben, lelkedben, magadban énekelsz, nem tudsz úgy mást tanítani és inteni az énekléssel. A község sem tud úgy Ament mondani a te áldásod és éneklésed után, ha csak a szivedben zomborálsz. Agyafúrott deli cifra szentegyházi szolgák avagy inkább déli bábák azok, kik a lelki keresztyén dicséreteket, psalmusokat, antifonákat, patremot, credot, etinterrat feleségektől való szégyenletekben nem mondják, hanem inkább megtiltják. Nem jó a pápai idegen nyelven való ordítás, teljes torokkal, értelem nélkül való éneklés, orgonálás, hegedülés és diskantolás a keresztyéni gyülekezetekben, kik csak fülnek és nem léleknek szolgálnak. Mert bolondoskodik, aki értelem

nélkül tanít és énekel a gyülekezetben. 1. Cor. 14. De a keresztényi éneklés eleitől fogva volt az anyaszentegyházban“ (112—113. l.).

Šzintén Arany tévelygései közé (XXI. eretnokség) tartozott az is, hogy űzerinte „az esketésnek nem kell lenni a házasságban a lelkipásztor által, sem más által, mert nincs az írásban“ (110. l.). Meliusék elismerik, hogy minderről nincsen rendelés sehol s ha a házások tökéletesek volnának, nem is kellene ilyen szokást megtartani (111. l.), azonban „mostan a megromlott természet vonzza a házasságban való összeesküvést“ (111. l.). A papi illetékesség kétségbevonásával szemben csak annyit concedálnak, hogy „ahol nincs prédikátor, ott jámbor birónak avagy tökéletes jámbor esküdtnak általa meglehet az esketés, mikor immár az Isten a két személy között megszerezte a házasságot“ (111. l.).

Honnan szedte össze Arany Tamás tanait? Erre nézve csak egy helyütt találtam határozott utalást, a hetedik eretnokség említésénél, ahol ez olvasható: „Azt mondja Arany Tamás Stancarus Ferenczel egyetemben, hogy Krisztus nem mindkét természetben közpénjáró és engesztelő az Isten és ember között“ (49. l.). Egyrészt e mondatból, másrészt Krisztusra vonatkozó egyéb állításaiból minden nehézség nélkül elhihetjük, hogy Stancaro tanait tette magáévá s így az ő követőjéül is tekinthető. Azonban nem a christologia Aranynak „főeretnoksége“, hanem a bűnről való tan. Ezt abban a formában, melyet Melius könyve tartott fõnn számunkra, egyetlen Erdélyben ismeretes reformátor iratában sem találtam meg; hajlandó vagyok ezt Arany saját egyéni vizsgálódásainak eredményéül tekinteni. Eredetiségét is ebben találom csupán. Egyházszervezeti kívánalmai erősen római-katholikus szelleműek, itt még a lutheránus ujitásokig sem jutott el. A házassági esketésnek fölöslegessé nyilvánítása az anabaptistákat juttatja eszünkbe. Mindent összefoglalva: Arany Tamás tanai érdekesen és hűen tükrözik vissza hazánknak az 1560—1562 között volt hitbéli forrongását.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Rövid tanulmányi kalauz hittanhallgatók részére. Írta: dr. Tschackert Pál göttingai theol. tanár; fordította: dr. Szlávik Mátyás eperjesi theol. tanár. Egy 66 oldalra terjedő értékes kis munka fekszik előttünk. Alapjában véve egy kis theologiai enciklopédia; összeszorítva dióhéjban mindaz, amit egy hittanhallgatónak okvetlenül tudnia kell; a mi preciz körvonalakban kijelöli azt a határt, amelyek között neki élnie és mozognia kell s megmutatja azokat a főpontokat, melyeknek összekötése által a megfelelő kép kialakul, az *egység* létrejő tanulmányaiban s munkálkodásában. Szerző felsorolja előszavában azokat a figyelemreméltó theologiai terjedelmesebb német enciklopédiákat, melyekből a hittanhallgatók tanulmányaikat kiegészíthetik. Már magában ez becses, a további részekben pedig óvatosan kerüli, hogy minden szakra nézve könyvlistát állítson össze, ami a legtöbb enciklopédiai munkát unalmassá teszi. Tschackert rábízta ezt az illető szakok előadóira.

Az általános bevezető részekben ügyesen fejtegeti író azt a hasznot és előnyt, melyet a hittanhallgató nyerne, ha az enciklopédia, mint bevezető és befejező összefoglalás kétszer adatnék elő a theologiakon. Az első rész foglalkozik a kereszténység lényegével, a theologია önállóságával, szabadságával, vallásos jellegével, egyháziasságával, a theologianak a művészetekhez, a többi tudományokhoz és az általános műveltséghez való viszonyaival, végül pedig az enciklopédia történetével. E cikkekben, bár el kellett volna kerülnie, nem tudja író saját dogmai nézeteit elhallgatni és épen dogmai nézeteinek előtérbe tolása által néhány olyan állítást, sőt meghatározást kockáztat meg, melyet el nem fogadhatunk. „Az egyház megvolt, mielőtt theología lett volna. Mindenféle theologianak az egyház a *priusa*“. Ezt nem hisszük és a legtöbb theologus ellene szól ennek. A kereszténység meghatározása e munkában tulságos orthodox ízű. Általános természete különben a német theologusoknak, hogy még ott sem tudnak szabadulni dogmai